

BALÁZS IMRE JÓZSEF

TRANZSNACIONÁLIS ÁRAMLÁSÚ ÁLMOK, MONDATOK

Emil Szittyta: *The Hashish Films of Customs Officer Henri Rousseau*

■ Megélenkülni látszik az érdeklődés Szittyta Emil figurája és életműve iránt. Kassák csavargótársa, akiről *A ló meghal a madarak kirepülnek* és az *Egy ember élete* egyaránt megemlékezik, és aki a dadaizmus 1916-os zürichi be-robbanása idején szoros kapcsolatokat ápolt a dada-alapítókkal (köztük Hugo Ballal majd Tristan Tzarával), újabb és újabb kiadványok révén válik egyre hozzáférhetőbbé a magyar és nemzetközi közönség számára.

Az újdonság a soknyelvű (magyar, német és francia) életmű kapcsán egy angol nyelvű fordítás megjelenése az eredetileg németül írt kötet, *Die Hashischfilme des Zöllners Henri Rousseau* (A vámos Rousseau hasisfilmjei) anyagából. A mű a szerző avantgárd kifejezőmódját, poétikai szempontból is úttörő szövegalkatását példázza. Nem sokkal korábban, 2024-ben jelent meg Párizsban, francia fordításban a többek által Szittyta főművének tartott *Le cabinet de curiosités* (Furcsaságok kabinetje),¹ amely inkább sajátos emlékiratként, kevésbé poétikai innovációi miatt tart számot érdeklődésre. Ezt Szittyta ugyancsak németül írta meg eredetileg, és 1923-ban jelent meg első, eredeti kiadása.

E kiadványok nyomán elmondható, hogy a szerző iránt nem csupán magyar

háttérű kutatók érdeklődnek az utóbbi évtizedben, hanem újra bekerült egy olyan transzkulturális körforgásba, amelyben életében egyébként teljességgel otthonosan mozgott. A többnyelvű szerzői életmű, az atipikus karrierív, az egyszerre írói-festői-teoretikusi munkásság és még néhány további tényező korábban hosszú időre árnyékolta Szittyta munkáit.

Noha jelen írás elsősorban *A vámos Rousseau hasisfilmjei* szövegeire összpontosít, és azok irányzati-történeti elhelyezhetőségéről gondolkodik, mindenképpen fontos kiemelni magyar vonatkozásban Rockenbauer Zoltán és Gucsa Magdolna utóbbi évtizedben közzétett publikációit, amelyek akár a nemzetközi szakirodalom számára is fontos hivatkozási alappá válhatnak hosszabb távon, hiszen nem csupán magyarul, hanem franciául és angolul is hozzáférhetőek különböző reprezentatív kiadványokban.²

Ki volt Szittyta Emil? Néhány alapvető életrajzi adat felidézése talán e recenzióban is szükséges: Schenk Adolf néven született Budapesten, 1886-ban, szegény zsidó családban. Publikációit Szittyta Emil néven jelentette meg – az elsőt, Wojticzky Gyulával közösen magyarul, Budapesten, *Az újak irodalmáról* címmel, 1909-ben. Ez már a csavar-

Transl. W. C. Bamberger. Wakefield Press, Cambridge MA, 2025. (A továbbiakban: Szittyta 2025) A cikk a nagyszebeni Lucian Blaga Egyetem *TRANSHIROL ERC-2020-COG* című projektjének keretében készült. This project has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (grant agreement No 101001710)

gások korszaka számára, ekkoriban találkozik Kassákkal is Stuttgartban, és együtt jutnak el Párizsba. Kassáktól függetlenül és tőle elszakadva Szittyta továbbépíti irodalmi-művészeti kapcsolatait, szervezői tevékenységének egyik kiemelkedő sikere Blaise Cendrars *A transzszibériai expressz* című remekművének megjelentetése közös kiadójuknál, a Les Hommes Nouveaux-nál, 1913-ban. Ugyancsak nemzetközi jelentőségűnek tartja a szakirodalom 1915-ben három lapszámot megért *Der Mistral* című folyóiratát, amelyet Hugo Kerstennel és Walter Sernerrel közösen szerkesztett Zürichben. Ez a lap számos beszámoló alapján nagy hatást gyakorolt Hugo Ballra és Emmy Henningsre, a dada zürichi alapítóra. Ezt követően a *Furcsaságok kabinetje* (1923),³ illetve talán a második világháborús francia ellenállásban való részvételt megidéző *82 rêves pendant la guerre 1939–1945*⁴ (82 álom háború idején) vált gyakoribb hivatkozási alappá. Szittyta élete utolsó évtizedeiben Párizsban élt, és 1964-es haláláig francia nyelvű publikációkat is megjelentetett, igaz, mint arra Rockenbauer Zoltán is utal, az elsődleges alkotói nyelve a német maradt, francia nyelvű könyveit fordítókkal-munkatársakkal hozta létre.⁵

A vizuális művészi hagyaték is tekintélyes terjedelmű, Rockenbauer Zoltán munkájának nyomán készült átfogó elemzés Szittyta képzőművészeti munkásságáról is az irodalmi mellett – a legutóbbi jelentősebb retrospektív kiállításra 2022-ben került sor, Párizsban, a Liszt Intézet szervezésében.⁶ A képzőművészeti alkotások (amelyek leginkább 1927 utánról maradtak csak fenn a művész sajátos életmódja miatt) inkább a kubizmus és expresszionizmus által érintett figuratív, mintsem az absztrakt művészet kategóriájába sorolhatók. Egy gyakran idézett, Christian Weinektől származó megállapítás szerint „részben naív, részben pedig fantasztikus expresszionizmus jellemzi”.⁷ Az életműnek ez a szelete még feltárás alatt áll, igaz, az irodalmi-szöveges ré-

teg újraértése kapcsán is számos fordítói, újraeladási és újraértelmezői gesztusra van szükség.

Hogyan kontextualizálja *A vámos Rousseau hasisfilmjei* című kötet (a teljes cím: *The Hashish Films of Customs Officer Henri Rousseau and Tatyana Joukof Shuffles the Cards: a Novel Against Psycho-Analyse*, vagyis *A Vámos Henri Rousseau hasisfilmjei, avagy Tatjana Joukoff keveri a kártyát. Regény a pszichoanalízis ellen*) a Szittyta-életmű irodalmi részét? A Wakefield Press sorozatában olyan más, német nyelven író szerzők köteteként társaságában jelent meg, mint Hugo Ball, Oscar A. H. Schmitz, Walter Serner, Unica Zürn. A tágabb értelemben vett avantgárd és előavantgárd, a látomásos és fantasztikus irodalom alkotásai között tehát, amelyeket általában nehéz lenne egyetlen irányzat körébe vonni. Fordítói előszavában W. C. Bamberger maga is felveti a besorolhatóság kérdését, említést téve arról is természetesen, hogy a szerző nem kívánt egyetlen irányzathoz csatlakozni: „Szittyta határozottan elutasította, hogy expresszionista, dadaista vagy akár protoszurrealista lenne, de prózája mindhárom említett stílussal mutat közös vonásokat. [...] Ahogy a szurrealista és expresszionista írók, Szittyta gyakran ragad meg szinesztéziászerűen működő hatásokat.”⁸ Mindegyik jellegzetességre szövegbeli példákat is ad.

A kötet kulturális utalásai messze túlterjednek egyébként az avantgárd határain, említés szintjén Blaise Cendrars és a címbe emelt, legfeljebb előavantgárdnak tekinthető Henri Rousseau mellett felbukkan Kleist, Sade, Buddha, Aretino, Chopin – és még hosszan lehetne sorolni. A fordító egy olyan írástechnikai észrevételt tesz azonban, amelyik pontosan ragadja meg a Szittyta-szövegek működését, de ismét nem egyetlen konkrét irányzathoz köthető: „*A Hasisfilmek* egyes mondatai, alig néhány kivételtől eltekintve, érthetőek és gyakran poétikusak. De legtöbb esetben nincs vagy alig van logikai kapcsolat az egyes monda-

tok között. Ebben a vonatkozásban Szittyá írásmódja igencsak hasonlít kortársáéra, Gertrude Steinéra, aki ugyancsak az egyedi mondatok megkomponálására összpontosított, majd olyan tömbökben helyezte el őket, ahol valós érzelmi töltetet hordozhattak, de nem a narratív összefüggés volt a lényegük.⁹ Egyfajta mondatkollázs-jelleg figyelhető meg tehát a kötetben, ami stílusosan rendkívül következetesen érvényesül, ugyanakkor ezáltal a mű elszakad a tematikus olvasás fokalizálhatóságától.

Az irányzati kontextus mellett másik fontos fogódzó a műfaji besorolás lehetne. Szittyá hibrid műfajt működtet, az angol kiadás hátlapszövege „jobb szó híján prózaversek”-ként nevezi meg a műveket. Gucsa Magdolna „német nyelvű verseskötet”-ként utal a műre,¹⁰ Rockenbauer Zoltán a címlap alapján „pszichoanalízis elleni regény”-ként utal rá.¹¹ A címkék sokfélesége valójában ezúttal is egyfajta rögzítetlenségre, köztességre utal. Az angol fordítás hátlapszövege a megjelent világot, illetve a könyvben tetten érhető többperspektívájúságot is kiemeli, a következőképpen: „Emil Szittyá legkorábbi ismert jelentős műve, *A város Rousseau hasisfilmjei*, 1916-ban jelent meg németül Budapesten, de a hallucinatórikus Párizst ábrázolja, amelyet a szerző akkoriban ideiglenes otthonául választott. Különös irodalmi mű, amely ugyanolyan módon nemzetközi és kötetlen, mint maga a szerző volt. Montparnasse szimbolikus térképe ez, amely magába foglalja a körülötte élő festők vizuális világát és a rájuk vonatkozó emlékeket. Egy feljegyzésekből építkező, hasis által átítatott álomnapló, amelyben Szittyá gyermekkori legendákkal és nemi szerepekkel is játszik, miközben nyughatalanul kutatja a szegénységet és az alvilágot, színesztéziás érzéki tapasztalatokat és látomásokat kapcsolva egybe.”¹²

Voltaképpen három vonatkozás szervezi egybe Szittyá Emil prózai életművét: egyrészt a szintetikus, szerek által indukált víziók, másrészt a min-

den ember számára ismerős álomnarratívák, harmadrészt a találkozások, emberi portrék kavargása, amelyek egy mobilis, sokat utazó ember esetében ugyancsak kimozdulnak a rögzítettségéből. Ebben a vonatkozásban a *Hasisfilmek*, a *Furcsaságok kabinetje* és a *82 álom* korántsem esik távol egymástól. A *82 álom* szerzői bevezetőjében ezt írja Szittyá: „Lehetséges, hogy az általam összegyűjtött álmok kiindulópontul szolgálnak majd metafizikusoknak, pszichoanalitikusoknak vagy a görögök regények íróinak. Akár a szürrealizmushoz és a kafaizmushoz is lehetne őket kapcsolni. Alapanyag a rejtélyek túlbuzgó gyűjtőinek. De engem ez nem érint, ellenzem ezeket a játszadozásokat. Szándékosan hagytam meg ezeket az álmokat nyers állapotukban, mert úgy vélem, hogy nincs jogom elemezni vagy magyarázni őket.”¹³ Valamiképpen a megéltség, a dokumentálás mozzanatát hangsúlyozza ez a bevezető is, ahogy ez sugárzik az egyes tudatokba, élethelyzetekbe belevetülő *Hasisfilmek* képsoraiból is. Nem érdemes ugyanis kihagynunk természetesen a műfaji összképből a filmes utalást sem. A felhasználás nyomán létrejövő víziók filmes analógiákkal mesélhetők el, az éles vágástechnika egyaránt jellemezhet filmet, álmod, pszichedelikus víziót.

Gucsá Magdolna magának az Henri Rousseau-festményeknek a világát is bevonja a szövegek értelmezésébe, és valóban azt sejtethetjük, hogy némelyik prózában megírt vízióknak köze lehet Rousseau-festmények ekphraszisz-szerű leírásához, a név szerint megidézett festő jelenlétére, illetve a közös képi/szöveges elemekre gondolva. Gucsa a következő szöveghelyeket emeli ki ebben a vonatkozásban: „Egykor mint ha távoli tündérmesék egzotikus illatfelhői lettünk volna. Erős tested űz, a tavaszi vágy gyémánt szomjival növi be az estét. [...] Fialat vagyok, mint a fiú. Lila árnyalatokkal beszélt az ég, ecsetvonások véreznek aranyat a zöld hegyekre.” Egy másik szöveghely a festés fikcionált gesztusát is megidézi: „Egyszer, amikor együtt ünnepeltük a szüre-

tet a parasztokkal, Rousseau le akart festeni mindannyiunkat, nem láttuk egymást, végre teljesen megfeledeztünk magunkról és egymásról.”¹⁴ Kétségtelen, hogy az a vizuális világ, amelyet az avantgárd és különösen a szürrealizmus művészei olyannyira nagyra tartottak az Henri Rousseau-festményeken, felszabadító erővel hat, és analógiában látható a Szittyá-látomások szövegével. A megjelenített világ és élethelyzetek tekintetében a későbbi lehetséges analógiák közül Brassai fotóművészetének párhuzamát hoznám még szóba, aki az éjszakai Párizsban később Szittyáéhoz hasonló történeteket gyűjtött és írt le – ez azonban kétségtelenül nem közvetlen kapcsolat, inkább a megjelenített világok rokoníthatósága a maguk nyugtalanító, bizarr, éjszakai jellegében.

A szürrealizmusnak és az avantgárdnak általában kevés mondanivalója volt a rövidprózáról, miközben a re-

génnyel és költéssel sokat foglalkoztak a kiáltványok, elméleti írások. Ha tehát a Szittyá-művek műfaji kontextusait szeretnénk továbbgondolni, egyik lehetséges útvonal az „avantgárd rövidpróza” kérdésköre felé vezetne, egy olyan „utazó” (vagy akár: „csavargó”), sokarcú műfaj felé, amely az avantgárdban egyszerre tudta magára öltetni a novella, az álomnarratíva, az esszé, a prózavers, vagy akár a töredékes regény jellegzetességeit. Ennek a műfaj metamorfóziskészségnek az elemzését máshol bővebben elvégeztem,¹⁵ a frissen megjelent angol nyelvű Szittyá-kötet kapcsán azonban mindenképpen érdemes megállapítani, hogy a mindenkori avantgárdok elődkeresései során, ahol olyan szerzők bukkantak felszínre, mint Lautréamont, Poe vagy Kafka, Szittyá figurája is alkalmas egy hasonló gondolatmenetbe illesztésre. Még akkor is, ha ő egyben kortársa is az avantgárdnak, nem csupán elődje.

■ JEGYZETEK

1. Emil Szittyá: *Le cabinet de curiosités. Souvenirs d'une vie de bohème*. Trad. Aloïse Denis. Séguier, Paris, 2024.
2. Rockenbauer Zoltán: *Szittyá Emil és a képzőművészet. Alkalmi bevezető*. Enigma 2017/90. 89–104. (A továbbiakban: Rockenbauer 2017); Rockenbauer Zoltán: *Szittyá Emil. Avantgárd és identitásválság*. Múlt és Jövő 2022/3. 86–100.; Rockenbauer Zoltán: *Emil Szittyá, le vagabond de l'avant-garde*. Institut Liszt, Paris, 2022. (A továbbiakban: Rockenbauer: *Emil Szittyá, le vagabond*); Guca Magdolna: *Szittyá Emil – a határsértés mint életmodell*. Helikon 2017/1. 110–117.; Guca Magdolna: *Bevezetés a csavargás kultúr- és társadalomtörténetébe*. (A továbbiakban: Guca 2022) In: Sasvári Edit – Szeredi Merse Pál (szerk.): *Úton 1909. Kassák, Szittyá, hosszú versek, rövid forradalmak*. PIM – Kassák Alapítvány, Bp., 2022. 362–377.; Magdolna Guca: *Crossovers and Transgressions: Dada as a Life Strategy in Emil Szittyá's Works*. In: Oliver A. I. Botar et alii (ed.): *Cannibalizing the Canon. Dada Techniques in East-Central Europe*. Brill, Leiden, 2024. 552–585.
3. Ebből magyar nyelven Beke László dadaizmus-antológiája közölt részleteket: Beke László (szerk.): *Dadaizmus antológia*. Balassi, Bp., 1998. 261–263.
4. Új kiadása: Allary Éditions, Paris, 2019.
5. Rockenbauer 2017. 99.
6. L. Rockenbauer: *Emil Szittyá, le vagabond*.
7. Rockenbauer 2017. 103.
8. W. C. Bamberger: *Translator's Introduction*. In: Szittyá 2025. X. (A saját fordításom, B. I. J.)
9. Uo.
10. Guca 2022. 395.
11. Rockenbauer 2017. 95.
12. Szittyá 2025. hátlap. (Saját fordításom, B. I. J.)
13. Emil Szittyá: *Avertissement*. In: *Uő: 82 rêves pendant la guerre 1939–1945*. Allary Éditions, Paris, 2019.
14. Guca 2022. 395. (Guca Magdolna fordítását valamelyest módosítottam – B. I. J.)
15. Imre József Balázs: *Surrealist Transformations: The Short Story beyond Genre Limits*. In: Delia Ungureanu – Amândio Reis (eds.): *Short Story as World Literature. The Deep History and Modern Lives of an Impure Genre*. Bloomsbury, London, 2026. 133–147. (megjelenés előtt)